

Stanisław Moniuszko

Lata dzieciństwa

*Nie należałem ja wcale do dzieci zwanych cudownymi, lecz od najmłodszych lat czułem nieprzeparty pociąg do muzyki, w którym się też bardzo wczesnie objawiło moje powołanie...
Matka moja najpierwsza dostrzegła we mnie tę potyskującą iskierkę zdolności i jak tylko palce moje nabrały cokolwiek siły, sama zaczęła mnie uczyć początków ukochanej sztuki.*

Tak pisał o sobie twórca naszej opery narodowej¹, Stanisław Moniuszko, urodzony 5 maja 1819r. w majątku rodzinnym w miejscowości Ubiel, położonej w pobliżu Smiłowicz koło Mińska². Krótki opis wspomnień muzycznych z okresu wczesnego dzieciństwa znajdujemy w jednym z późniejszych listów sławnego kompozytora: „Pierwszą szkołą pojmowania muzyki były dla mnie *Śpiewy historyczne Niemcewicza*³, wykonywane dziwnie miłym głosem przez moją Matkę. Te poważne melodie, jakkolwiek nie bardzo przystępne, były moim codziennym muzycznym pokarmem i jako pięcioletnie dziecko wszystkie najdokładniej śpiewałem nieuczony. Ta łatwość pamiętania i pojmowania trudnej muzyki miała być świadectwem mojej zdolności, kształcić więc ją pilnie postanowiono. Nauczycielami muzyki fortepianowej byli: na wsi – moja Matka, w Warszawie — sławny organista Freyer⁴, w Mińsku — mój nieoszacowany Pan Dominik Stefanowicz”.

Wspomniany w liście pobyt Stanisława Moniuszki z rodziną w Warszawie trwał 3 lata: od sierpnia 1827 r. do r. 1830, z tym że na wakacje stale wracano na wieś. Będąc w wieku szkolnym, mały Staś uczył się w gimnazjum. Ponadto pobierał lekcje muzyki. Młody, zdolny organista kościoła ewangelickiego, August Freyer, były uczeń Elsnera⁵, udzielał mu lekcji gry na

¹ **Opera** - to widowisko teatralno - muzyczne, w którym aktorzy (śpiewacy operowi) śpiewają tekst zamiast go deklamować. Opera narodowa to nazwa stylu operowego, w którym treści prezentowane na scenie wiążą się z tematami narodowymi – historią kraju, legendami, tradycjami narodowymi itp.

² Teren dzisiejszej Białorusi. W od XVI wieku tereny te należały do Polski (dokładnie do Rzeczypospolitej Obojga Narodów), lecz w czasach życia Stanisława Moniuszki należały już do ziem zaboru rosyjskiego.

³ **Śpiewy historyczne Niemcewicza** – popularny w XIX wieku zbiór pieśni do tekstów Jana Ursyna Niemcewicza, które opowiadały o polskich królach i władcach. Do tekstów tych muzykę napisali różni autorzy, a całość wydano w postaci śpiewnika.

⁴ Dokładnie – **Karol August Freyer** – polski kompozytor niemieckiego pochodzenia; znany na ziemiach polskich w I poł. XIX wieku; przyjaciel Fryderyka Chopina.

⁵ **Józef Elsner** – polski kompozytor niemieckiego pochodzenia, wykładowca w Szkole Głównej Muzyki w Warszawie; nauczyciel Fryderyka Chopina

fortepianie, a także zapoznawał z podstawowymi wiadomościami z zakresu teorii muzyki. W 1830 r. latem, na parę miesięcy przed wyjazdem z Polski Chopina, 11-letni Stanisław Moniuszko opuścił Warszawę, udając się w kierunku Mińska. Drogi obu artystów były różne. Różną też mieli rolę do spełnienia w historii muzyki polskiej.

Młodość Stanisława Moniuszki

Powstanie listopadowe, które wkrótce potem wybuchło w Warszawie, odbiło się echem nawet w dalekim Mińsku. Przenieśli się tam rodzice Stanisława — Czesław Moniuszko i Elżbieta z domu Madzarska — zabierając ze sobą swego jedynaka. Ojciec, szlachcic i były kapitan wojsk napoleońskich, szybko popadł w niełaskę rządu carskiego. Po upadku powstania rozpoczęły się prześladowania ludności polskiej. Polskie gimnazjum w Mińsku, do którego uczęszczał Stanisław Moniuszko, przekształcono po 2 latach na rosyjskie, dlatego już w 1834 r. chłopiec przerywa oficjalną naukę, tym silniej zagłębiając się w dzieła literatury polskiej i obcej. Literaturę interesował się zresztą młody Moniuszko od dawna. Tu, w Mińsku, znalazł wykształconego przewodnika w osobie swego stryja Kazimierza, wychowanka Uniwersytetu Wileńskiego, wybitnego pedagoga, po którym w 1836 r. odziedziczył bogaty zbiór książek. Wyjazdy do Wilna, umożliwiły Moniuszce niewątpliwie zapoznanie się z wystawianymi wówczas operami Rossiniego⁶, Webera⁷ i in. W Wilnie również poznał swą przyszłą żonę - Aleksandrę Muller .

Zapał do muzyki, idący w parze z rozwojem umiejętności muzycznych, podsyca w nim „nieoceniony Dominik Stefanowicz”, znany nauczyciel muzyki w Mińsku. Z tego okresu pochodzą pierwsze próby kompozytorskie Moniuszki. Gdy w 1837 r. rodzice postanowili kształcić syna w zawodzie muzycznym i wysłać go na studia do Berlina, 18-letni młodzieniec wiozł z sobą szereg drobnych utworów fortepianowych i pieśni; były to pierwsze jego kompozycje.

Studia muzyczne w Berlinie odbywał Moniuszko w latach 1837 - 1840, a więc w okresie, gdy Fryderyk Chopin, jako znany już w świecie kompozytor i pianista, po raz drugi odwiedził Anglię i odbył podróż na wyspę Majorkę. W czasie 3-letniego pobytu w Niemczech studiował Moniuszko kompozycję u kierownika Berlińskiej Akademii Śpiewu, Karola Fryderyka

⁶ **Gioacchino Rossini** – włoski kompozytor operowy, autor wielu dzieł uwielbianych w XIX wieku. Do dziś jego utwory (np. *Cyrylik Sewilski*, czy *Sroka Złodziejka*) cieszą się niesłabnącą popularnością na scenach operowych całego świata.

⁷ **Karol Maria Weber** –niemiecki kompozytor; twórca romantycznych oper w niemieckim stylu narodowym (np. sławnej opery *Wolny Strzelec*).

Rungenhagen, twórcy wielu kompozycji instrumentalno - wokalnych, dziś już zapomnianych. Tam poznaje dokładniej repertuar operowy, uczęszcza na koncerty, a nawet wyręcza czasem swego nauczyciela w dyrygowaniu. Obok odrabiania ćwiczeń szkolnych zajmuje się nadal komponowaniem. W Berlinie w 1838 r. zostają wydane jego pierwsze 3 pieśni (*Trzy śpiewy*) do słów Adama Mickiewicza, a następnie ballada *Trzech Budrysów*. Spotkały się one w prasie z bardzo dobrą opinią, doceniającą oryginalność talentu polskiego kompozytora. W tym czasie powstają także dwa kwartety smyczkowe⁸ Moniuszki, z których jeden dedykował Józefowi Elsnerowi, msza⁹ (wykonana w Wilnie w 1839 r.) i sporo drobniejszych utworów.

Działalność w Wilnie

Wkrótce po ukończeniu studiów Moniuszko założył rodzinę i przez 18 lat, do 1858 r., działał w Wilnie. Objął tam posadę organisty w kościele Świętego Jana, wyposażonym w najlepsze organy na ówczesnej Litwie. Udzielał również lekcji gry na fortepianie. Usiłował ponadto rozbudzić życie muzyczne miasta: organizował koncerty, oprócz muzyki kościelnej tworzył muzykę do sztuk teatralnych, skomponował szereg operetek¹⁰, dostosowanych do gustu publiczności, parę uwertur¹¹ oraz liczne pieśni, które od 1843 r. rozpoczął wydawać drogą subskrypcji¹² pod nazwą *Śpiewniki domowe*. Każdy śpiewnik zawierał zwykle ok. 20 pieśni o różnym charakterze, pisanych między innymi do tekstów Mickiewicza, Kraszewskiego, Kochanowskiego. Pieśni Moniuszki szybko rozpowszechniły się, gdyż kompozytor starał się przemawiać w nich językiem muzycznym jak najbardziej zrozumiałym dla szerokich rzesz melomanów¹³, co nie oznacza, że zrezygnował z możliwie wysokiego poziomu artystycznego.

Rola Moniuszki w Polsce jako pieśniarza podobna była do tej, jaką odegrał w dwadzieścia kilka lat przedtem Franciszek Schubert¹⁴ w Wiedniu. Pieśni solowe przed Schubertem również nie

⁸ **kwartet smyczkowy** - Utwór kameralny przeznaczony do wykonania przez mały zespół czteroosobowy (w składzie - dwoje skrzypiec, altówka i wiolonczela). Kwartety posiadały zwykle budowę 4 częściową.

⁹ **msza** – utwór przeznaczony do wykonania w kościele, podczas nabożeństwa; pisany zwykle na chór, solistów i orkiestrę.

¹⁰ **operetka** – mała opera; przedstawienie zwykle o treści humorystycznej (komedia), w którym oprócz tekstów mówionych występują numery muzyczne (piosenki, tańce itp.)

¹¹ **uwertura** – utwór symfoniczny przewidziany jako wstęp do opery; również samodzielny, jednoczęściowy utwór na orkiestrę symfoniczną.

¹² **subskrypcja** - prawne zobowiązanie do nabycia określonej publikacji (np. książki), często połączone z przedpłatą;

¹³ **meloman** – miłośnik muzyki

¹⁴ **Franciszek Schubert** – wiedeński kompozytor romantyczny, autor znany przede wszystkim z pisanych przez siebie pieśni na głos z fortepianem.

wykazywały — poza nielicznymi wyjątkami — wybitniejszych znamion artystycznych, zwłaszcza jeśli chodzi o pieśni będące w powszechnym użytku. W zbiorze około 250 pieśni solowych Moniuszki wydanych w 12 śpiewnikach, a przeznaczonych dla szerokiego ogółu, znajdziemy prawdziwe arcydzieła, wchodzące dziś w skład repertuaru najwybitniejszych śpiewaków estradowych. Przykładem może być *Prząśniczka*, *Znaszli ten kraj*, ballada *Czaty*, krakowiak *Wesół i szczęśliwy*, *Pieśń wieczorna* oraz wiele innych. Stanisław Moniuszko tworzył pieśni głównie do tekstów poetów polskich, jak: Adam Mickiewicz (16 pieśni), Jan Czeczot (18 pieśni), Władysław Syrokomla (20 pieśni), Edmund Wasilewski (15 pieśni), Ignacy Kraszewski (7 pieśni), Jan Kochanowski (4 pieśni), oraz do tłumaczonych względnie opracowanych w języku polskim tekstów poetów obcych, jak: Johann Wolfgang Goethe (4 pieśni), Wiktor Hugo (4 pieśni), Walter Scott (4 pieśni) i in.

W *Śpiewnikach domowych* umieścił Moniuszko ponadto kilka duetów¹⁵ oraz kilka pieśni chóralnych w układzie czterogłosowym z towarzyszeniem fortepianu. W okresie pobytu Moniuszki w Wilnie ukazały się 4 jego śpiewniki, zawierające łącznie ok. 80 pieśni, *Śpiewniki V* i *VI* opublikowane zostały w latach 1858 i 1859 — krótko po przeniesieniu się kompozytora do Warszawy. Pozostałe 6 śpiewników wydawano po śmierci Moniuszki, począwszy od 1897 r. W sumie napisał 304 pieśni solowe.

Do najważniejszych utworów kościelnych powstałych w okresie wileńskim należą cztery *Litanie ostrobramskie* na chór mieszany z towarzyszeniem orkiestry, *Msza żałobna d-moll* na czterogłosowy chór mieszany z towarzyszeniem organów oraz liczne opracowania pieśni kościelnych na organy. Najwybitniejszym dziełem orkiestrowym Moniuszki jest uwertura fantastyczna *Bajka*, wykonana po raz pierwszy w Wilnie 1 maja 1848 r. — utwór programowy¹⁶, posiadający podtytuł *Opowieść zimowa*, bliżej nieco określający tematykę kompozycji.

Bogactwo pomysłów melodycznych, śmiałe stosowanie techniki wariacyjnej¹⁷, częste zmiany tempa i rodzaju taktów, niespodziewane pauzy i przeskok dynamiczne — sprawiają, że *Bajki* Moniuszki słucha się z ciągłym zainteresowaniem. Utwór ten szybko zdobył sobie uznanie. Największą jednak rolę miała odegrać twórczość operowa Stanisława Moniuszki. Ze sztuką

¹⁵ **duet** – utwór przeznaczony dla dwóch wykonawców

¹⁶ **utwór programowy** – utwór instrumentalny posiadający jakąś treść pozamuzyczną; utwory programowe to takie dzieła, które przedstawiają muzyką opowiadania literackie, powieści lub nawet dzieła plastyczne.

¹⁷ **technika wariacyjna** – to technika kompozytorska, która polega na ciągłym zmienianiu (wariantowaniu) istniejącego tematu muzycznego

sceniczną zetknął się kompozytor w latach dziecięcych biorąc udział w przedstawieniach amatorskich, organizowanych w Ubielu. Później w Mińsku, w Wilnie, w Berlinie poznał wiele oper najwybitniejszych kompozytorów, lecz w swych próbach kompozytorskich nie realizował drobiazgów scenicznych. Można to zauważyć w muzyce do komedii Aleksandra Fredry *Nocleg w Apeninach*, napisanej jeszcze podczas studiów berlińskich, lub do operetek i komediowych oper, powstałych już po powrocie na stałe do Wilna, jak *Ideał*, *Nowy Don Kiszot*, *Karmaniol*, *Loteria* i kilka innych. Libretta¹⁸ ich były na ogół bardzo słabe, mimo to muzyka Moniuszki sprawiała, że drobne te kompozycje, o których sam autor wyrażał się później lekceważąco, cieszyły się powodzeniem na scenie. To wpłynęło na decyzję Moniuszki, aby jedną z nich pokazać publiczności warszawskiej.

Latem 1846 r. udał się Moniuszko do Warszawy, gdzie zawarł szereg znajomości i doprowadził do wystawienia na scenie warszawskiej swej jednoaktowej „fraszki” pt. *Loteria*, przyjętej zresztą bez większego entuzjazmu. Ważniejsze znaczenie miał natomiast fakt, że Moniuszko poznał w Warszawie zdolnego librecistę¹⁹, Włodzimierza Wolskiego, i wracając do Wilna, wiozł już ze sobą libretto nowej opery, pt. *Halka*. Stanie się ona pierwszą polską operą narodową. Akcenty krzywdy społecznej w *Halce* nie są dziełem przypadku. *Halka* – napisana pod wrażeniem powstania krakowskiego 1846 r. – dobitnie i jaskrawo tłumaczyła, dlaczego podburzeni przez Austriaków chłopci nie poparli powstania zbrojnego, a nawet zwrócili się przeciwko polskiej szlachcie. Minęło 10 lat, zanim ostatecznie zdecydowano się wystawić ją na scenie warszawskiej. Na kilka miesięcy przed warszawską premierą, która odbyła się 1 stycznia 1858 r., Moniuszko rozbudował swą operę do 4 aktów, nadając jej postać ostateczną.

W Paryżu i Petersburgu

W okresie dziesięciu lat, dzielących warszawską premierę *Halki* od wileńskiej, Stanisław Moniuszko dwukrotnie wyjeżdżał do Petersburga. Na zorganizowanych tam koncertach zapoznał publiczność ówczesnej stolicy rosyjskiej ze swą twórczością. Zdobył tym samym sławę

¹⁸ **libretto** – treść opery; jest to inaczej cały tekst słowny śpiewany podczas przedstawienia i zapisany z podziałem na role. Libretto dzieli również ten tekst na sceny, odsłony i akty, oraz zawiera informacje na temat dekoracji, kostiumów i zachowania aktorów na scenie.

¹⁹ **librecista** – osoba pisząca libretta

czołowego polskiego kompozytora, jako twórca kantat²⁰, utworów symfonicznych i pieśni. Na dwóch koncertach kompozytorskich w 1849 r. oprócz uwertury fantastycznej *Bajka*, wykonana została z dużym powodzeniem ostatnio skomponowana kantata mitologiczna pt. *Milda*. Dedykował ją Moniuszko kompozytorowi rosyjskiemu Aleksandrowi Dargomyżskiemu, z którym – podobnie jak z Glinką²¹ – łączyła Moniuszkę głęboka przyjaźń. Podczas następnego pobytu Moniuszki w Petersburgu, który miał miejsce w 1856 r., w skład repertuaru koncertu kompozytorskiego wchodziły: uwertura *Kain*, kantata *Madonna* do słów Petrarcki²² oraz kantata *Nijoła* (1851), która wraz z *Mildą* i niedokończoną kantatą *Krumine* stanowią trylogię kantat do słów Ignacego Kraszewskiego. Nawiązane dawniej węzły przyjaźni z kompozytorami rosyjskimi, wśród których znalazł się już uczeń Moniuszki, Cezar Cui, jeszcze bardziej się umocniły. W tym okresie kompozytor pozostawał w trudnych warunkach materialnych. Jedyne ofiarności i sympatii swych uczniów wileńskich zawdzięczał Moniuszko, że ulubiony jego fortepian, który celem zdobycia środków na podróż dał w zastaw przed wyjazdem do Petersburga, znalazł się z powrotem w jego mieszkaniu.

W dwa lata później sukces *Halki* w Warszawie jeszcze bardziej umocnił pozycję Moniuszki w świecie muzycznym; wyrazem tego było powierzenie mu szacownego stanowiska dyrygenta opery warszawskiej. W maju 1858 r. dzięki dochodom, jakie przyniósł koncert zorganizowany na rzecz kompozytora, jeszcze przed objęciem nowego stanowiska, wyruszył Moniuszko w podróż do Paryża przez Kraków, Berlin, Drezno, Lipsk, Weimar, Frankfurt, Moguncję i Kolonię – wszędzie zatrzymując się na parę dni. Zabytki Krakowa zrobiły na nim duże wrażenie. W drodze przez Niemcy poznał organizację teatrów, ich repertuar, podziwiał wspaniałe orkiestry, chóry, wybitnych solistów. Paryż sprawił Moniuszce jednak zawód. Wprawdzie nie mógł narzekać na brak wzruszeń estetycznych – zwiedzał muzea, kościoły, teatry – ale nie mógł załatwić swoich spraw, bo wiele interesujących go osób, korzystając z letniej pory, wyjechało ze stolicy. W czasie pobytu w Paryżu powstała 1-aktowa opera Moniuszki pt. *Flis*, którą z dużym powodzeniem wystawił kompozytor jesienią tegoż roku w Warszawie po powrocie z podróży. Do następnych oper Moniuszki należą: 3-aktowa opera *Hrabina*, wystawiona w 1860r., oraz powstała w rok później 1-aktowa opera *Verbum nobile*.

²⁰ **kantata** – utwór wokalny – instrumentalny przeznaczony do wykonania przez chór, solistów oraz orkiestrę; kantaty zwykle bywały utworami okolicznościowymi (pisanymi dla upamiętnienia jakiejś okazji), lub religijnymi.

²¹ **Michał Glinka** – kompozytor wielu rosyjskich oper. Twórca rosyjskiej szkoły narodowej w muzyce operowej.

²² **Francesco Petrarca** / czyt. Petrarka / – włoski poeta z okresu renesansu.

Wymienione opery, przyjmowane z entuzjazmem w Warszawie, posiadają zupełnie inny charakter niż *Halka*. Są to znacznie mniejsze dzieła operowe, o treści satyrycznej (komediowej), ale zawierają one szereg pięknych fragmentów, zdradzających oryginalny talent kompozytora. Bogatszą treść zawiera opera *Hrabina* (libretto Włodzimierza Wolskiego), w której przeciwstawione są sobie dwie grupy wyższych warstw społeczeństwa polskiego z czasów Księstwa Warszawskiego. Jedna z nich poddaje się wpływom mody francuskiej, co widoczne jest nie tylko w ubiorze (fraki) i mowie, lecz również w postępowaniu. Druga grupa natomiast pilnie przestrzega staropolskich obyczajów i używa polskiego języka. *Hrabina* jest satyrą skierowaną przeciwko tym pierwszym, czyli wyśmiewa ludzi, dla których w życiu najważniejsza jest moda. *Verbum nobile* — to pogodna, 1-aktowa opera, zawierająca akcenty komiczne. Stanowi obrazek z życia szlacheckich dworów. Autorem jej libretta był zdolny literat, Jan Chęciński. Po wystawieniu nowych oper nastąpiła dłuższa przerwa w twórczości kompozytora. Latem 1861r. wyjechał Moniuszko do Wilna i Mińska w celu uporządkowania rodzinnych spraw majątkowych, w grudniu zaś udał się ponownie do Paryża, gdzie pojawiły się możliwości wystawienia jego oper i gdzie doprowadził do wydania 40 swych pieśni tłumaczonych na język francuski.

Verbum nobile było pierwszym dziełem, w którym Moniuszko współpracował z Janem Chęcińskim. Odtąd już pozostał stałym librecistą kompozytora. Libretto drugiej z kolei opery dostarczył Chęciński Moniuszce już w roku następnym, lecz narastające napięcie polityczne i powstanie styczniowe 1863 r., przekształcające się w tragedię narodową, nie sprzyjało twórczości. Dopiero późną jesienią tego roku zabrał się Moniuszko ponownie do pracy nad operą, pisaną ku pokrzepieniu serc udręczonego narodu.

Nową operą, której premiera odbyła się 28 września 1865 r., był *Straszny dwór*. Opera ta, obok *Halki*, jest drugim arcydziełem kompozytora i zarazem drugą „perłą polskiej opery narodowej”. Dzieło to, pełne pogody i wiary w żywotność polskiego narodu, jest najdoskonalszym przykładem ukazującym na scenie wspaniałe karty naszej przeszłości. Miało podnosić naród na duchu po ciężkich dniach powstania styczniowego. Podobnie jak w eposie *Pan Tadeusz* Mickiewicza, tak i w *Strasznym dworze* Moniuszki nie fabuła, lecz powiązanie szeregu poetyckich epizodów, wyrażających gorące umiłowanie ojczyzny i ojczystych obyczajów, staje się istotną treścią dzieła. Sprawia to, że utwór nasycony jest duchem patriotyzmu, który oddziałuje na widza i słuchacza z niesamowitą wprost siłą. W *Strasznym dworze* dosadnie scharakteryzowane postaci i scenki rodzajowe są jakby wyjęte z *Pana Tadeusza*, a ponadto uplastycznione muzyką w sposób nieporównany. Jedną z takich scenek mamy już na samym początku opery. Pogodna, serdeczna, prawdziwie polska muzyka, pulsująca rytmem tańców

narodowych, gorący duch patriotyzmu, jaki bije z każdej sceny tej opery, sprawiły, że publiczność warszawska szalała z zachwytu i płakała ze wzruszenia w dniu premiery. Dochodziło wręcz do manifestacji patriotycznych rozentuzjasmowanej publiczności, nie zważającej na represje zaborcy, niezwykle czujnego po zdławieniu powstania styczniowego. W takiej atmosferze odbyły się zaledwie trzy przedstawienia, gdyż zaniepokojone władze carskie uniemożliwiły dalsze wystawianie tej opery.

Do najwybitniejszych dzieł Moniuszki wykonywanych w latach późniejszych należą kompozycje na głosy solowe, chór i orkiestrę — do tekstów Adama Mickiewicza. Są to:

1. *Widma* — sceny liryczne z II części poematu *Dziady* Adama Mickiewicza, opracowywane przez Moniuszkę jeszcze w Wilnie i ukończone wkrótce po przeniesieniu się do Warszawy. Dzieło to, składające się z 12 numerów wokalnie-instrumentalnych, wykonano po raz pierwszy w Warszawie (po czym we Lwowie) w 1865 r., na kilka miesięcy przed premierą *Straszego dworu*.
2. *Sonety krymskie* — 8 sonetów²³ Adama Mickiewicza w opracowaniu wokalnie-instrumentalnym. Powstały one w 1867 r., a wykonane zostały po raz pierwszy rok później w Warszawie.
3. *Pani Twardowska* — ballada Adama Mickiewicza, ujęta w 7 numerów wokalnie-instrumentalnych, utwór epicki skomponowany i wykonany w 1869 r.

Ostatnie lata życia kompozytora

Mimo rosnącej sławy w kraju i za granicą (operę *Halka* wystawiono również w Pradze, Moskwie i Petersburgu), Stanisław Moniuszko do ostatnich lat swego życia nie pozbył się kłopotów materialnych. W kraju uciskanym przez zaborcę, trudno było stworzyć odpowiednie warunki pracy, nawet dla tak utalentowanego twórcy, jakim był Stanisław Moniuszko. W 1870 r. ciężka sytuacja finansowa zmusza kompozytora do objęcia pracy w Instytucie Muzycznym w Warszawie; z powodu wielostronnych jego zainteresowań i zajęć dochodziło do częstych nieporozumień między nim, a dyrekcją. Powstałe w ostatnich latach życia dwa nowe dzieła operowe do tekstu Jana Chęcińskiego – 3-aktowa opera *Paria*, wystawiona w 1869 r. i jednoaktowa operetka *Beata*, wystawiona w 1872 r. – nie dorównują jego dziełom poprzednim. Na rok przed śmiercią napisał Moniuszko podręcznik dla swych uczniów: *Pamiętnik do nauki harmonii*.

²³ **sonet** – utwór poetycki

Dnia 4 czerwca 1872 r. nagły atak serca stał się przyczyną zgonu najwybitniejszego obok Chopina polskiego kompozytora narodowego XIX w. Blisko 100-tysięczna rzesza odprowadzała na cmentarz twórcę polskiej opery, manifestując tym, jak bardzo droga sercom rodaków była jego muzyka.

Również dziś, słuchając najcenniejszych dzieł Moniuszki, ulegamy czarowi tej muzyki, która raz jest serdeczna i melodyjna, a za chwilę energiczna i żywiołowa – prawdziwie polska i bliska naszej wyobraźni. Bogata, odkrywczą melodyką moniuszkowska i wspaniałe brzmienie orkiestrowe nadal porywa nas i zachwyca.

Opisy wybranych oper Stanisława Moniuszki

/wg Przewodnika operowego Józefa Kańskiego /

„Halka” – opera w 4 aktach

LIBRETTO: Włodzimierz Wolski

PRAPREMIERA: Warszawa, Teatr Wielki, 1 stycznia 1858

Osoby: Stolnik — bas; Zofia, jego córka — sopran; Janusz — baryton; Halka, dziewczyna góralska ze wsi Janusza — sopran; Jontek, Góral — tenor; Dziemba, zaufany Stolnika — bas; Dudziarz — baryton; Góral — tenor; dwaj goście Stolnika — tenor i baryton; szlachta, Górale, Góralki.

Akcja rozgrywa się na Podhalu w pierwszej połowie XIX w.

Opera *Halka* napisana została w czasie trudnym dla Polski. W Galicji działania zaborcy - rządu austriackiego - doprowadziły do upadku powstania krakowskiego. To, że akcja opery dotyczyła krzywdy chłopskiej, miało swoją specjalną wymowę. Nic więc dziwnego, że bogatsza część społeczeństwa bardzo ostro wystąpiła przeciwko Halce i jej autorowi. Po skromnym, estradowym wystawieniu 2-aktowej Halki w Wilnie w roku 1848, partytura jej przeleżała 10 lat w archiwum Opery warszawskiej. Wtedy to kompozytor powrócił do pracy nad operą i rozbudował ją do czterech aktów. Nowa wersja dzieła przyjęta została bardzo entuzjastycznie, a popularność *Halki* nie słabnie do dzisiaj.

Treść

Akt I. We dworze Stolnika hucznie świętowane są zaręczyny potomków dwóch szlacheckich rodów. Biedny ziemianin, Janusz, poślubić ma Zofię, córkę bogatego Stolnika, choć nie wygasło jeszcze w jego sercu uczucie dla młodej Góralki z jego wsi – Halki. Gdy Halka, nie wiedząc nic o jego zaręczynach, zjawia się nieoczekiwanie w ogrodzie zamkowym Stolnika (pieśń *Jako od wichru*), w sercu Janusza niepokój i gniew splata się ze wspomnieniami dawnej miłości (aria *Skąd tu przybyła mimo mej woli*). Lękając się jednak, by o tych dawnych sprawach nie dowiedziała się rodzina narzeczonej, Janusz czułymi słowami uspokaja Halkę, obiecując

niebawem spotkać się z nią za miastem nad Wisłą. Tłum gości wychodzi do ogrodu i pierwszy akt opery kończy się pełnym temperamentu mazurem.

Akt II. Janusz nie przyszedł do czekającej na niego Halki. Ta, zrozpaczona, drugi raz pojawia się przed zamkiem Stolnika (aria *Gdyby rannym słońkiem*), a w ślad za nią nadchodzi zakochany w niej bez wzajemności Góral - Jontek. Na próżno usiłuje on przekonać zrozpaczoną dziewczynę o daremności jej uczuć (aria *I ty mu wierzysz*). Halka nie słucha — nie chce uwierzyć w okrutną prawdę, póki sam Janusz nie powie jej o tym. Słyszając hałas u wrót wychodzi przed dom Stolnik, a za nim Zofia, Janusz i tłum gości. Jontek w unizonych, lecz pełnych ironii słowach prosi Janusza o litość nad nieszczęśliwą dziewczyną, nie wspominając zresztą nic o stosunku łączącym tych dwoje. Jednak z jego słów niektórzy zaczynają się domyślać prawdy. Widząc zmieszanie Janusza i niepokój Zofii, Dziemba, zaufany Stolnika, każe parę intruzów wygnać za zamkowe wrota.

Akt III. W górach, w rodzinnej wsi Halki i Jontka, w dzień świąteczny Górale odpoczywają po całotygodniowej pracy, niektórzy tańczą wesoło. Pogodną atmosferę mąci pojawienie się Jontka i Halki, której wiadomość o zdradzie ukochanego Janusza pomieszała zmysły. W obłądnie wciąż myśli o dawnych chwilach miłości, nie wiedząc, że niebawem tu właśnie we wsi odbyć się ma ślub Janusza ze Stolnikówną. Ze zgrozą słuchają Górale opowiadania Jontka o tym, jak niegodnie potraktowano jego i Halkę na zamku Stolnika.

Akt IV. Nadszedł już dzień ślubu Janusza i Zofii. Z rozpaczą myśli o tym Jontek, niepokojąc się, iż obłąkana Halka koniecznie chce przybyć tu do kościoła. Krótka rozmowa z wioskowym dudziarzem²⁴, przybyłym na uroczystość ślubną, budzi w sercu Jontka wspomnienia dawnych dni, szczęśliwie przeżywanych razem z Halką (aria *Szumia jodły*). Kroczy już do kościoła orszak weselny. Zebrali się chłopcy i pod nakazem Dziemby, choć niechętnie, składają państwu życzenia. Jontek, pragnąc uleczyć Halkę z beznadziejnej miłości, ukazuje jej przez otwarte drzwi kościoła Janusza klęczącego obok przybranej w biały welon Zofii. W pierwszej chwili zrozpaczona Halka chce podpalić kościół, by zemścić się za siebie i swe dziecko, które zmarło bez pomocy i opieki. Po chwili jednak odrzuca płonąca żagiew; niechaj jej ukochany Janusz z małżonką żyją szczęśliwi — ona sama tylko odejdzie z tego świata (cavatina²⁵ *O mój maleńki*). Biegnie na wzgórze poza kościołem i ze zwieszającej się ponad rzeką skały rzuca się w wodę.

²⁴ **dudziarz** – muzyk grający na dudach – polskim instrumencie ludowym

²⁵ **cavatina** – mała prosta aria operowa w stylu pieśni

„Straszny dwór” – opera w 4 aktach

LIBRETTO: Jan Chęciński

PRAPREMIERA: Warszawa, Teatr Wielki, 28 września 1865

Osoby: Miecznik — baryton; Hanna i Jadwiga, jego córki — sopran i mezzosopran; Pan Damazy, palestrant, totumfacki Miecznika — tenor; Stefan i Zbigniew, towarzysze pancerni — tenor i bas; Cześnikowa, ich stryjenka — sopran; Maciej, ich stary sługa i towarzysz — baryton; Skołuba, klucznik Miecznika — bas; Marta, klucznica Stefana i Zbigniewa — sopran; Grześ, parobczak — tenor; Stara niewiasta — mezzosopran ; towarzysze pancerni i żołnierze, wieśniacy i wieśniaczki, goście Miecznika, myśliwi.

Akcja rozgrywa się w Polsce w pierwszej połowie XVIII w.

Pracę nad *Straszny dwór*, do którego libretto opracował zdolny literat, a zarazem aktor i reżyser, Jan Chęciński, rozpoczął Moniuszko w 1861r. Później porzucił ją, aby pod koniec powstania styczniowego znów z całą energią do niej powrócić. Uważał widać, że po tragicznych przejściach narodu nie pora na dramaty na scenie, lecz potrzeba raczej czegoś „dla pokrzepienia serc”. Z pewnością też musiały w owych latach zaborów bić żywiej polskie serca, gdy na scenie ukazywali się zbrojni rycerze z chorągwi pancерnej i brzmiały męskie słowa o gotowości do walki i ofiar w obronie ojczyzny.

Treść

Akt I.

Odsłona 1 (prolog). Dwaj bracia, Stefan i Zbigniew, powracając do domu po zwycięskiej wyprawie wojennej, żegnają się ze swymi towarzyszami z pancерnej chorągwi i składają „kawalerskie śluby” – postanawiają się nie żenić, aby w razie nowej potrzeby móc walczyć za Ojczyznę.

Odsłona 2. Młodzi powracają pod dach rodzinny, radośnie witani przez domowników (tercet²⁶ *Cichy domku modrzewiowy*). Raz jeszcze wznawiają swe „kawalerskie śluby”, lecz oto przybywa do nich stryjenka — Cześnikowa, która postanawia swatać²⁷ ich z dwiema panienkami, które pozostają pod jej protekcją²⁸ (arietta *Z tej strony Powiśla*). Słyszy jednak, że młodzieńcy niebawem wybierają się w odwiedziny do starego przyjaciela ich ojca – Miecznika z Kalinowa. Jest tym faktem bardzo zaniepokojona. Przecież Miecznik ma dwie piękne córki! Co się stanie, jeśli się młodzi pokochają i z matrymonialnych projektów Cześnikowej nic nie wyjdzie? Usiłuje więc odwieść ich od zamiaru podróży, mówiąc, iż dwór w Kalinowie jest przeklęty i kto tam jedzie — może zginąć. Młodzi rycerze jednak ze śmiechem przyjmują jej słowa i ruszają w drogę.

²⁶ **tercet** – utwór przeznaczony dla trójga śpiewaków

²⁷ **swatać** – znaleźć dla kogoś męża, żonę; doprowadzić do zaręczyn

²⁸ **protekcja** - opieka

Akt II. Sielską atmosferę starego szlacheckiego dworu w Kalinowie maluje pełen wdzięku chór zebranych przy kominku dziewcząt (*Spod igiełek kwiaty rosną*). Jest właśnie wigilia Nowego Roku — najodpowiedniejsza pora do wróżb. Dziewczęta przygotowują wróżby, zaś jedna z córek Miecznika, Jadwiga, w lirycznej dumce²⁹ (*Biegnie słuchać w lasy, knieje*) daje wyraz swym dziewczęcym marzeniom. Leje się воск, zarysowują się kształty jakichś przyłbic³⁰. Damazy, sfrancuziały elegant ubiegający się o rękę jednej z córek Miecznika, skłonny byłby jednak widzieć tam frak lub perukę. Na nic jednak starania Damazego, bo oto Miecznik oświadcza mu jasno, jakich mężów pragnie dla swych córek; charakteryzując przyszłych zięciów, kreśli Miecznik idealny obraz Polaka-obywatela, rycerza i patrioty (aria-polonez *Kto z mych dziewczek, serce której*). Przybywa Cześnikowa, która w obawie, by w młodych sercach zbyt szybko nie zbudziły się uczucia, oczernia bratanków, twierdząc, że są oni nader bojaźliwi - „istne dwie niewiasty”. Lecz oto z gwarem i hałasem powraca z polowania myśliwska drużyna pod wodzą klucznika Skołuby. Myśliwi spierają się o to, czyj celny strzał powalił potężnego dzika. Okazuje się, że ugodzili go tak trafnie dwaj młodzi szlachcice, którzy jadąc bryką w stronę Kalinowa, wpadli przypadkiem na teren polowania. To Stefan i Zbigniew. Oni też po chwili, wraz z Maciejem, zjawiają się we dworze Miecznika, serdecznie przez niego witani. Hanna i Jadwiga, usłyszawszy, co mówi o obu młodzieńcach Cześnikowa, postanawiają niewinnie zażartować sobie z gości i nastraszyć ich nocą, udając duchy prababek. By ośmieszyć prawdopodobnych rywali, na podobny pomysł wpadł i Damazy; sekunduje mu Skołuba, który nie był zadowolony, iż młodzieńcy uprzedzili go w strzale do dzika.

Akt III.

Gościom przygotowano nocleg w wieży zamkowej. Skołuba opisuje lękiwemu Maciejowi niesamowite zjawiska, jakie się tu rzekomo nocą wydarzają (aria *Ten zegar stary*). Rzeczywiście, zaraz po wyjściu Skołuby wiszące na ścianie portrety prababek Miecznika zaczynają się poruszać, za jednym bowiem ukryła się Hanna — za drugim Jadwiga. Przerażony Maciej zrywa się do ucieczki; Stefan i Zbigniew, którym przygotowano nocleg w sąsiedniej komnacie, śmieją się z jego zabobonnych obaw. W końcu Zbigniew zabiera Macieja do swego pokoju, a Stefan pozostaje w narożnej komnacie z zegarem i portretami. Słodkie marzenia opanowują jego duszę i spędzają sen z powiek. Marzą mu się błękitne oczy Hanny, z kolei znów melodia starego kuranta, którego mechanizm uruchomił ukryty w zegarze Damazy, zwraca myśl Stefana ku nieżyjącemu już ojcu i matce (aria *Cisza dokoła*).

Pojawia się Zbigniew, który również nie może zasnąć, bo zdążył już zakochać się w Jadwidze.

²⁹ **dumka** – liryczna, nastrojowa pieśń często wyrażająca żal po utraconej osobie lub tęsknotę do jakiegoś miejsca.

³⁰ **przyłbica** – rodzaj hełmu stosowanego przez polskie rycerstwo

Daremnie obaj bracia nawzajem przypominają sobie swoje „kawalerskie śluby”, nie wiedząc, że przysłuchują się im skryte za obrazami obie panny. Po chwili jednak spostrzegają jakiś ruch za obrazami na galerii i na pół żli, na pół rozbawieni wybiegają na poszukiwanie sprawców tych figłów, na straży zaś w komnacie zostawiają Macieja. Starowina zapada w drzemkę, a Damazy uznaje tę chwilę za najodpowiedniejszą, aby po cichu wymknąć się z zegara. Jednak Maciej budzi się i, dzwoniąc wprawdzie zębami ze strachu, przyłapuje nocnego gościa. Stefan i Zbigniew powracają i przekonani, że Damazy chciał z nich zadrwić, żądają od niego satysfakcji. Aby ocalić swą skórę, Damazy opowiada, że skorzystał z obecności młodych rycerzy, aby zbadać prawdziwość legendy głoszącej, że na kalinowskim dworze ciąży klątwa za popełnione w nim niegdyś haniebne czyny. Dowodem tego ma być nazwa „straszny dwór”. Wybieg Damazego udaje się podwójnie, gdyż Stefan i Zbigniew, usłyszawszy jego opowieść, nie tylko zapominają o ukaraniu go, ale postanawiają natychmiast opuścić dwór Miecznika.

Akt IV. Bracia oznajmują o swym postanowieniu wyjazdu, nie chcą jednak podać powodów tej nagłej decyzji. Zdenerwowany Miecznik zaczyna już podejrzewać ich o tchórzostwo, lecz oburzony Maciej powtarza mu opowiadanie Damazego. Postanawia więc Miecznik sam opowiedzieć młodzieńcom prawdę o „straszonym dworze”. Przeszkadza mu jednak nadjeżdżający z szumem i wrzawą kulig, w którym też odnajduje się przebrany Damazy. Pytany surowo przez Miecznika, czemu ośmielił się rzucić oszczerstwo na jego dom, wykręca się jak może, twierdząc, że kierowała nim miłość do jednej z córek Miecznika – tu jednak groźna postawa Stefana i Zbigniewa nie pozwala mu wymienić imienia Hanny ani Jadwigi. W końcu, ośmieszony, musi się oddalić, a Miecznik opowiada historię swojego pradziada, który miał dziewięć córek tak pięknych, że każdy zajeżdżający do Kalinowa młodzieniec z miejsca oświadczał się o rękę którejś z nich. Wówczas zazdrosne matki podrastających panien z sąsiednich majątków nazwały Kalinów „straszonym dworem”. Teraz więc Stefan i Zbigniew przepraszają Miecznika za swe podejrzania i proszą, aby chciał uznać ich za zięciów, a wzruszony Miecznik błogosławi obie zakochane pary.

„Flis” – opera w 1 akcie

LIBRETTO: Stanisław Bogusławski

PRAPREMIERA: Warszawa, Teatr Wielki, 24 września 1858

Osoby: Antoni, zamożny gospodarz — bas; Zosia, jego córka — sopran; Franek, miody flisak — tenor; Jakub, fryzjer — baryton; Szostak, były żołnierz — bas; Feliks, flisak — tenor; flisacy, wieśniacy, wieśniaczki, dzieci.

Akcja rozgrywa się w nadwiślańskiej wsi w XIX w. Utwór napisany jest w stylu opery komicznej.

Treść

Minęła gwałtowna letnia burza (przedstawiona w uwerturze³¹) i lud zebrany nad brzegiem Wisły zanosi do niebios dziękczynną modlitwę, ciesząc się, że groźny żywioł nie przyniósł żadnych poważniejszych szkód. Zosia niepokoi się bardzo o los swego ukochanego, flisaka Franka, który o tej właśnie porze płynąc galarami³², mógł być narażony na wielkie niebezpieczeństwo (dumka *Ach! tyś może wśród tej burzy*). Stary żołnierz, Szostak, uspokaja Zosię dobrą nowiną: Franek zdrowy i cały powraca spod Sandomierza i wkrótce już tu przybędzie. Na drodze miłości dwojga młodych wyrasta jednak poważna przeszkoda, bo oto okazuje się, że Antoni przyrzekł rękę swej córki warszawskiemu fryzjerowi - Jakubowi. Daremnie stara się Szostak odwieść Jakuba od zamiaru poślubienia Zosi — lekkomyślny i wesoły, ale zarazem dość zarozumiały fryzjer, ani myśli ustąpić (arietta³³ *Jestem fryzjer*). Daremnie też Franek, który właśnie powrócił, błaga wraz z Zosią starego Antoniego o zmianę decyzji. Zrozpaczony, postanawia odjechać ze wsi na zawsze — oświadcza, że będzie się starał odszukać swego zaginionego brata Jakuba, który teraz jeden tylko pozostał mu na świecie. Zaciekawiony fryzjer zaczyna wypytywać Franka o rodzinne sprawy, i okazuje się, że to właśnie on jest owym zaginionym bratem młodego flisaka. Oczywiście teraz, szczęśliwy z tak niespodziewanego odkrycia, Jakub chętnie rezygnuje ze swych praw do ręki Zosi.

³¹ **uwertura** – utwór orkiestrowy otwierający przedstawienie operowe

³² **galara** - dawny polski rzeczny statek wiosłowy używany do jednorazowego transportu towarów w dół rzeki

³³ **arietta** – krótka prosta aria

„Verbum nobile³⁴” – opera w 1 akcie

LIBRETTO: Jan Chęciński

PRAPREMIERA: Warszawa, Teatr Wielki, 1 stycznia 1861r.

Osoby: Pan Serwacy Łagoda — bas; Zuzia, jego córka — sopran; Pan Marcin Pakuła — baryton; Stanisław (Michał), jego syn — baryton; Bartłomiej — baryton; wieśniacy i wieśniaczki.

Akcja rozgrywa się na wsi, w majątku pana Serwacego.

Libretto *Verbum nobile*, w przeciwieństwie do tekstów poprzednich oper Moniuszki, jak *Halka* czy *Hrabina*, nie posiada społecznych akcentów; jest to po prostu staropolski obrazek obyczajowy, w którym z życzliwym uśmiechem autor drwi sobie z nienaruszalności owego szlacheckiego słowa, dawanego nazbyt często pochopnie i nierozważnie.

Treść

Dwaj szlachcice, pan Serwacy i pan Marcin, dali sobie nawzajem *verbum nobile* — słowo szlacheckie, że dzieci ich pobiorą się, gdy dorosną. Oboje młodzi wzrastali, nie znając się zupełnie. Raz jednak syn pana Marcina, Michał, przejeżdżając blisko dworku pana Serwacego wypadł z bryczki i dotkliwie się poranił. Pan Serwacy przyjął go pod swój dach, a jego córka, Zuzia, pielęgnowała młodzieńca w chorobie. Nie wiedzieli jednak kim jest, gdyż Michał przedstawił się jako Stanisław, bo nie chciał, aby jego ojciec dowiedział się o wypadku. Młodzi pokochali się (aria *Zakaż, niech ożywcze sionko*), jednak pan Serwacy, usłyszawszy ich miłosne wyznania, oświadcza, iż „z afektów³⁵ tych nie będzie nic”, gdyż na przeszkodzie stoi *verbum nobile* dane niegdyś przyjacielowi. Oboje zakochani wpadają w rozpacz. Rozdrażniony ich oporem, daje pan Serwacy drugie *verbum nobile*: Zuzia nigdy nie zostanie żoną Stanisława. Przybywa pan Marcin Pakuła; przedstawia się Zuzi i pamiętając, że dziś właśnie przypadają jej imieniny, obiecuje osobliwy prezent, a mianowicie — swego syna (aria *Dam ci ptaszka, jakich mało*). Pan Serwacy serdecznie wita przyjaciela. Usłyszawszy jednak, że pan Marcin przybył specjalnie dla uroczystego potwierdzenia zaręczyn swego syna z Zuzią - pośpiesznie. W gruncie rzeczy chciałby, aby córka była szczęśliwa: stara się więc odwlec moment zaręczyn, czym dotknięty pan Marcin czyni mu ostre wymówki. W końcu obaj zaczynają kłócić się nie na żarty. Sytuację wyjaśnia pojawienie się Stanisława, w którym pan Marcin ze zdumieniem poznaje swego syna Michała. Wydaje się, że nic już nie stoi na przeszkodzie szczęściu dwojga młodych.

³⁴ **verbum nobile** – słowo honoru

³⁵ **afekt** - uczucie

Wtem jednak pan Serwacy przypomina sobie, że właśnie dał verbum nobile, iż Zuzia nigdy nie wyjdzie za Stanisława. Dylemat rozwiązuje sprytna Zuzia, dowodząc, że owo drugie słowo honoru dotyczyło Stanisława, a ona pragnie wyjść za Michała. Wszyscy zachwycają się przebiegłością dziewczyny, życząc szczęścia młodej parze.

Opracowanie tekstu,

(w oparciu o podręcznik „Pogadanki o muzyce” Bohdana Muchenberga)

- Wiesław Nizio i Bartosz Wiśniewski

Przypisy – Bartosz Wiśniewski